

Slovinské veřejné mínění o Jugoslávii v 80. letech 20. století a jeho reflexe v místním komunistickém vedení

MICHAL JANÍČKO*

Slovenian Public Opinion about Yugoslavia in the 1980s and its Reflection in the Local Communist Leadership

Abstract: The paper examines evolution of the opinions of the Slovenian public regarding cohabitation in socialist Yugoslavia before its breakup. Data from regular Slovenian sociological surveys from 1970s and 1980s and the design of these surveys are analysed. A sudden increase of ethnic issues is observed in the questionnaire in 1987 which illustrates growth of importance of the topic even among those intellectuals who had focused on other political issues up to then. The results of the surveys show, at the same time, continually increasing ethnical sensibility and fading identification with Yugoslavia among the Slovenian public during the entire decade with an acceleration in 1987. Since the second half of that year, growing nationalism in Slovenia was extensively discussed also by the local communist elites. They, however, mostly gave in to the nationalist radicalisation and quickly absorbed it into their own attitudes.

Keywords: Yugoslavia; Slovenia; public opinion; communists; nationalism

DOI: 10.14712/23363525.2023.24

Úvod

Slovinsko bylo jedinou součástí Socialistické federativní republiky Jugoslávie (SFRJ), která začala podnikat kroky k pozdějšímu vystoupení ze společného státu ještě pod vedením komunistů. Po celou poválečnou historii SFRJ sice slovinští komunisté v rámci Svazu komunistů Jugoslávie (SKJ) patřili mezi zastánce vysoké autonomie jednotlivých republik, z nichž se federace skládala, ale existenci Jugoslávie až do druhé poloviny 80. let nezpochybňovali. Nacionalismus v míře, která by znamenala odtržení republik, byl naopak jugoslávskými komunisty včetně těch slovinských vnímán jako zavrženíhodný a protichůdný vůči jim prosazované ideologii. Přesto došlo v září 1989 k tomu, že slovinský komunistický parlament přijal změny republikové ústavy, které jednostranně omezovaly některé pravomoci svazových orgánů na území Slovinska, a konkretizovaly právo republiky na odtržení. Když Slovinsko necelé dva roky poté nezávislost skutečně i vyhlásilo, skládal se již parlament z více stran a (reformovaní) komunisté nezasedali ve vládě. Funkci hlavy státu nicméně na základě přímé demokratické volby zastával, a díky svému úspěchu v několika dalších volbách v ní do roku 2002 i zůstal, Milan Kučan (*1941), dřívější předseda slovinských komunistů (1986–1989) a držitel řady dalších vrcholných politických funkcí již od konce

* Mgr. Michal Janíčko, Ústav světových dějin FF UK, Nám. Jana Palacha 1/2, 116 38 Praha 1. E-mail: mjanicko@seznam.cz

60. let.¹ Právě Kučan byl klíčovou postavou ústupu slovinských komunistů od jugoslávské myšlenky ve druhé polovině 80. let, který probíhal v těsném sepejetí s veřejným míněním.

Slovinská historiografie přináší podrobné informace o procesech „osamostatnění a demokratizace“ na přelomu 80. a 90. let. Autoři jako Božo Repe [1992, 2002, 2003, 2015], Zdenko Čepič [2020] a Stefano Lusa [2012] poukazují zejména na nárůst společenské kritiky v řadách inteligence a v médiích, a z druhé strany na centralistické tlaky ze svazových institucí a ze Srbska. Oba tyto procesy měly hrát hlavní roli v tom, že se komunisté nakonec přímo účastnili vyvedení Slovinska z Jugoslávie, byť původně nebyli jeho iniciátory. Velmi omezeně je však tematizována samotná změna jak ve veřejném mínění [Gašparič 2021], tak i v postojích komunistů. Uvedení autoři znázorňují procesy „osamostatnění a demokratizace“ jako víceméně předem dané a hledají pouze milníky na „historické cestě k samostatnému, ekonomicky úspěšnému, sociálnímu, demokratickému a do světa otevřenému státu“ [Repe 1992: 261]. Vedle toho brání snahám o identifikaci výraznějších postojových obrátů také prezentace rozporů mezi Slovinskem na straně jedné a svazovým centrem a Srbskem na straně druhé jako trvalých a intenzivních [Repe 2003: 175], z nichž vyplývá i osamostatnění Slovinska jako přirozený důsledek. Obraz slovinského osamostatnění jako protikladu vůči nedemokratickému počínání jugoslávské armády a Srbska pod vedením Slobodana Miloševiče pak zcela pomíjí konfrontační dimenzi každého nacionalismu, včetně toho slovinského, a tím i spoluzodpovědnost slovinské inteligence a politiků za národnostní napětí v Jugoslávii a za jeho vyústění. Ne příliš přesvědčivě na druhé straně působí interpretace počínání národních komunistických elit v Jugoslávii coby manipulace veřejným míněním směrem k nacionalismu v zájmu vlastních politických cílů [Flere – Klanjšek 2011; Goati 1997]. Tento přístup přinejmenším ve slovinském případě přehlíží časovou posloupnost mezi aktivitami širších společenských vrstev a komunistických politiků. Nebere navíc v potaz, že národnostní sentiment prudce zesílil také u těch slovinských komunistů, kteří koncem 80. let již zjevně neměli ambice do budoucna.

Předkládaná studie se zaměřuje na změny ve slovinském veřejném mínění z hlediska národnostní otázky a postojů k soužití v Jugoslávii v 80. letech a na jejich reflexi komunistickým vedením republiky. Středem pozornosti budou otázky, zda a v jakých ohledech ve slovinské veřejnosti během 80. let sílil nacionalismus a slábla jugoslávská identifikace a jak vnímali vládnoucí komunisté svou pozici vzhledem k veřejnému mínění. Informace o postojích veřejnosti budou čerpány z datových souborů výzkumu Slovinské veřejné mínění (*Slovensko javno mnenje*, SJM), které se koná pravidelně od roku 1968. Dotazníky tohoto šetření zároveň poslouží i jako ilustrace vývoje názorů jeho tvůrců. Doplňkovým zdrojem dat o veřejném mínění jsou dva celojugoslávské průzkumy z 80. let. Reakce vedoucích představitelů slovinských komunistů na změny ve veřejném mínění budou čerpány z pramenů, získaných v Archivu Slovinské republiky (ARS) v Lublani. Konkrétně se jedná o magnetogramy a stenogramy schůzí a interních diskusí nejvyšších komunistických funkcionářů Slovinska z let 1986–1988, tedy v období těsně před prvními formálními kroky k pozdějšímu odchodu republiky z jugoslávské federace.

¹ Předseda Svazu socialistické mládeže Slovinska 1968–69, člen sekretariátu ÚV Svazu komunistů Slovinska 1969–73, tajemník Socialistického svazu pracujících Slovinska 1973–78, předseda slovinského parlamentu 1978–82, člen předsednictva ÚV SKJ 1982–86.

Politický systém a jeho kritika ve Slovinsku

Do období po smrti dlouholetého prezidenta a nezpochybnované autority socialistické revoluce, Josipa Broze Tita (1980), vstoupila Jugoslávie jako vysoce decentralizovaná federace. Ústavou z roku 1974 získaly její republiky (a také dvě autonomní oblasti Kosovo a Vojvodina v rámci Srbska) velmi široké pravomoci. Ty zahrnovaly také rozhodování o složení svazových orgánů, které fungovaly převážně na principech parity zástupců republik a dosahování jejich konsensu. Podobným způsobem fungoval také vládnoucí SKJ. Skládal se z vysoce samostatných republikových a oblastních organizací (ve Slovinsku *Zveza komunistov Slovenije*, ZKS), které vysílaly své zástupce do bělehradského ústředního výboru a jeho předsednictva. Ačkoli v SKJ formálně platila zásada demokratického centralismu a většinového hlasování, v praxi i zde převládala snaha o konsensus. Ústava SFRJ nicméně zůstávala nejvyšším právním aktem v celé zemi a na jejím základě měla Jugoslávie jednotný politický a ekonomický systém. Vedoucí úloha Svazu komunistů měla být vyvažována formálně silnou rolí Socialistického svazu pracujících, „frontové“ organizace, jejíž činnosti se mohli účastnit všichni občané, a dalších tzv. společensko-politických organizací (svazu mládeže, odborů a svazu veteránů partyzánského odboje). Jejich nejvyšší orgány se však skládaly téměř výhradně z komunistů a nenarušovaly klíčový vliv strany na dění v zemi. Některé z těchto organizací, zejména svaz mládeže, nicméně ve Slovinsku během 80. let svou pozici posilovaly.

Ekonomický systém byl od roztržky mezi Jugoslávií a SSSR v roce 1948 charakteristický snahou o uplatnění samosprávného modelu socialismu. Pracovníci měli mít klíčový vliv na fungování podniků, které nicméně zůstávaly v tzv. „společenském“, fakticky státním vlastnictví. Po celá 80. léta se Jugoslávie potýkala s ekonomickou krizí, s níž vládnoucí komunisté neúspěšně bojovali střídáním tržních reforem a administrativních zásahů, a která přispívala ke slábnutí identifikace veřejnosti se systémem. V SKJ v té době zároveň probíhaly diskuse o tom, zda se decentralizací v roce 1974 nezašlo příliš daleko. Jejich výsledkem byl koncem roku 1986 návrh Prezídia SFRJ na doplňky svazové ústavy, které přesouvaly některé pravomoci z republik na federaci, a zároveň opatrně otevíraly prostor ke změnám v ekonomickém systému, nicméně klíčové principy ústavy z roku 1974 neměnily. Tento návrh na počátku získal souhlas všech republik včetně Slovinska.

V 80. letech ve Slovinsku rostla intenzita a viditelnost nekonformních politických postojů. Kritika systému se ozývala především ze dvou intelektuálních okruhů. Prvním byli vyhranění odpůrci komunistů, zastávající většinou nacionalistické názory [Zajc 2015]. Dávali o sobě vědět zejména v časopise *Nova revija*, založeném v roce 1982, a na akcích Společnosti slovinských spisovatelů (*Društvo slovenskih pisateljev*, DSP). Tito intelektuálové mohli po celá 80. léta bez problémů publikovat i veřejně vystupovat v mezích, které stanovili vládnoucí komunisté. Politický skandál však *Nova revija* vyvolala v únoru 1987 publikací *Příspěvků ke slovinskému národnímu programu*, které z pozic slovinského národovectví silně zpochybňovaly pokračování samotné existence federativní Jugoslávie. Během téhož roku se DSP exponovalo svým hlasitým odporem ke změnám ústavy SFRJ, čímž přispělo k mobilizaci slovinského veřejného mínění v této věci a v důsledku i ke změně postoje slovinských komunistů v jugoslávské ústavní diskusi [Repe 2002: 163–168].

Druhé ohnisko kritiky systému představovali liberální intelektuálové, spojení zejména s oficiálním mládežnickým svazem (*Zveza socialistične mladine Slovenije*, ZSMS) a jím

vydáváním časopisem *Mladina*. Soustředili se na kritiku autoritářské vlády komunistů, na lidská práva, ekologii a další témata podobného ražení. Národní otázka nebyla středem jejich pozornosti, vůči nacionalismu se zpočátku naopak vymezovali a měli kontakty i v jiných částech Jugoslávie [Zajc 2015: 59]. Na začátku 80. let byl tento okruh kritiků systému z velké části marxisticky orientovaný a otevřeně se hlásil k jugoslávství [Zajc 2017a, 2017b]. Tento aspekt však v dalších letech slábnul. Terčem kritiky mladých aktivistů se stále více stávaly takové symboly komunistického režimu, které byly v očích nejen režimu, ale i obyvatelstva spojené se soudržností jugoslávských národů. Patřily mezi ně slogan „bratrství a jednota“, rituální každoroční oslava výročí narození bývalého prezidenta Tita „Štáfeta mládí“ a Jugoslávská lidová armáda (JLA). Na posledním tématu nakonec Slovinsko na jaře roku 1988 zachvátila nacionalistická „horečka“ [Zajc 2015: 59], když byli po protiarmádní kampani v *Mladině* zatčeni její novináři za vyzrazení státního tajemství. V celé slovinské veřejné sféře (samotné komunisty nevyjímaje) tak v 80. letech docházelo k postupnému oddělování jugoslávství od slovinského nacionalismu, s nímž bylo až do té doby propojené [Ibid.: 50–55].

Design výzkumu „Slovinské veřejné mínění“ jako svědectví o vývoji názorů jeho autorů

Stejným směrem se pohybovaly i názory řadových obyvatel Slovinska. O tom máme informace především ze sociologického šetření Slovinské veřejné mínění (*Slovensko javno mnenje*, SJM), které již od roku 1968 téměř každoročně realizovala stabilní skupina sociologů z Univerzity v Lublani pod vedením Nika Toše. Výzkumu se účastnilo v každé vlně kolem 2000 dospělých respondentů se zastoupením všech sociodemografických skupin slovinského obyvatelstva. Šetření vypovídá nejen o změnách postojů Slovinců v širokém spektru politických, ekonomických i jiných témat, ale svým měnicím se designem i o ideovém vývoji jeho samotných autorů. Dotazník se totiž, při zachování některých otázek napříč delšími obdobími, každý rok měnil podle toho, jaká témata považovali autoři v daný moment za důležitá. Národnostní vztahy byly v Jugoslávii důležité vždy, a příslušné otázky se tak v SJM objevovaly pravidelně.

Na jaře 1987 nastal v přístupu autorů k národnostnímu tématu přelom. Do výzkumu byla nově zařazena řada výbušných otázek, navíc často se silně sugestivním zněním ve prospěch slovinské národní věci.² Nacionální náboj i sugestivita narůstá v průběhu dotazníku z roku 1987 nenápadně, ale jistě. Respondenti byli nejprve tázáni, zda mají být republiky a oblasti v rámci Jugoslávie více „samostatné“, nebo zda se mají pravomoci „centralizovat“ na úrovni ve federaci, přičemž je zřejmá pozitivní konotace prvního a negativní konotace druhého výrazu. Následovala otázka na důvěru slovinským politickým lídrům, ale nikoli v obecné rovině, nýbrž v tom, zda zajistí „samostatný rozvoj Slovinska v Jugoslávii“. Dále se měli respondenti vyjádřit k izolovaným výrokům nebo zkratkovitým interpretacím názorů tehdejších politiků z jiných částí Jugoslávie, s nimiž slovinští komunisté nesouhlasili.³ Pokračovalo se již více zostrá. Na případné odtržení Slovinska

² Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani, Arhiv družbenoslovnih podatkov, Slovensko javno mnenje 1987, vprašalnik.

³ Obecná teze, že „stát musí zřídit pořádek“ a výrok tehdejšího svazového premiéra Branka Mikuliće v zahraničním tisku, že „budeme bránit systém všemi prostředky“ včetně armády.

mířila otázka, zda by republika měla nějaké možnosti rozvoje mimo Jugoslávii. Protože při minimu střízlivého uvažování bylo dosti těžké odpovědět, že by neměla „žádné možnosti rozvoje“ (tuto variantu zvolilo jen 19 % dotazovaných), přiklonila se většina (53 %) k daleko realističtější a navíc lépe znějící druhé variantě, že by se Slovinsku „otevřely [...] nové možnosti rozvoje“. Zbylých 28 % neumělo odpovědět.⁴ Tímto výsledkem poskytli sociologové komunistickému vedení své republiky municí do jugoslávských soubojů, o kterou si v té době zřejmě ani neříkalo. Zároveň se postarali o protiútoky z jiných částí Jugoslávie v podobě obžalob Slovinců z nacionalismu, na které místní politici mohli reagovat upevněním obrany národní tvrze.

Výzkumníci dále přiložili pod kotel jazykovou otázku. Formulovali několik výroků, vypovídajících o dlouhodobě nerovném vztahu mezi slovinštinou a srbochorvatštinou v SFRJ,⁵ a vyzvali respondenty k hodnocení, zda je slovinština těmito skutečnostmi ohrožena. Na relaci mezi srbochorvatštinou coby dorozumívacím jazykem mezi národy Jugoslávie a slovinštinou coby jediným úředním jazykem uvnitř Slovinska se přitom již dlouho nic neměnilo, ani se o tom nevedly diskuse. Dotazník pokračoval výzvou k vyjádření názoru na deset výroků, které ve velmi zhuštěné podobě znázorňovaly negativní jugoslávské stereotypy o Slovinsku a Slovincích, např., že jsou Slovinci ekonomičtí egoisté, že se cítí nadřazení, že jsou negativně naladěni vůči armádě a že se chtějí odtrhnout z Jugoslávie. Až po celé této kanonádě přišla již z dřívějších vln výzkumu známá, ale nyní zcela novým kontextem ověčená otázka, co jugoslávské národy spojuje a co je dělí.

Tento dotazník byl připravován na jaře 1987 (sběr dat proběhl v červnu), krátce po publikaci nacionalistického programu v *Nové reviji*. Právě tím Niko Toš nové pojetí národnostní tematiky zdůvodnil [„*Barometer ...*“ 1987: 28]. Z mnoha možností, jak událost v dotazníku reflektovat, zvolil výzkumný tým přijetí agendy nacionalistických intelektuálů a její nastolení před dotazovanými respondenty v podobě legitimních názorů na „aktualizovanou problematiku samotných východisek Jugoslávie“ [*Ibid.*]. Sociologové si byli samozřejmě vědomi následné popularizace těchto témat v celé společnosti skrze publikaci výsledků.

Naopak negativní jugoslávské stereotypy o Slovinsku, dozajista posílené právě akcí *Nové revije*, sociologové v patřičně barvitých formulacích nabídli respondentům k odmítnutí. To dopadlo ve většině případů úspěšně. Například s výrokem „Slovinci připouštějí příliš mnoho pochybných idejí, a příliš málo následují společně socialistické ideje“ alespoň částečně souhlasilo jen 18 % respondentů.⁶ Niko Toš zařazení inkriminované baterie výroků bez okolků vysvětlil potřebou bojovat za slovinský národ: „Obžalovaný byl vyslechnut, obžalobu odmítá“ [„*Dozorelost ...*“: 43]. Tato interpretace však ne zcela odpovídá výsledkům, protože některé body obžaloby dotazovaní Slovinci neodmítli. Výrok „Slovinci se zasazují za takové uspořádání, které mají západoevropské země“ zcela nebo částečně přijalo 47 % respondentů, odmítání pracovní migrace z ostatních republik částečně nebo zcela připustilo 56 % a výrok, že Slovinci chtějí svou republiku „národně čistou“, 52 %

⁴ Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani, Arhiv družbenoslovnih podatkov, datový soubor Slovensko javno mnenje 1987.

⁵ Např. výrok o používání srbochorvatštiny v armádě a v orgánech federace, a o její výuce ve slovinských školách jako cizího jazyka.

⁶ Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani, Arhiv družbenoslovnih podatkov, datový soubor Slovensko javno mnenje 1987.

respondentů. Tyto výsledky nelze chápat jako sebekritiku Slovinců, nýbrž jako vyjádření jejich „probuzených“ národnostních emocí víceméně v souladu s ostatními výsledky šetření. V červenci 1988 sám Niko Toš potvrdil „jasnější vyjadřování etnické identity, potažmo národního vědomí“ a podporu „zachování relativní etnické homogenity jako atributu a části tradice slovinského domácího [matičnega] prostoru“. Zároveň ale, ve zjevné snaze o legitimizaci silícího etnocentrismu, jej Toš bez jakýchkoli argumentů prohlásil za jednu z dimenzí „pluralismu coby specifického projevu reformismu“ [Toš 1988: 64–65].

Tento způsob komunikace s jugoslávskou veřejností, spočívající v přitvrzování nacionalistické agendy a souběžné obraně před, v daný moment částečně přehnanými, obviněními z nacionalismu, se brzy měl stát běžným i mezi samotnými slovinskými komunisty. Lze říci, že skupina Nika Toše v roce 1987 podobně jako kritická inteligence vyvíjela nátlak na komunistické lídry své republiky, když na jedné straně pomáhala mobilizovat veřejnost na jejich podporu v boji s jugoslávskými oponenty a na druhé straně stimulovala veřejné mínění k osvojení ještě více vyhraněných národních postojů, než komunisté v tu chvíli prosazovali. Dotazník v následujícím roce 1988 pokračoval ve stejném duchu.⁷ Podrobně bylo nyní pojednáno téma ústavních změn, z nichž ty návrhy, které usilovaly o přesun pravomocí z republik na federaci, byly v dotazníku formulovány tak, aby respondent o jejich kladném hodnocení pokud možno ani neuvažoval. Například „větší vliv federace na vzdělávání“ byl pro případ pochybností v závorce upřesněn negativně nabitým slovem „(centralizace)“, nechybělo ani zkresení návrhu na jednotné základy daňového systému⁸ do podoby „federací určeného jednotného daňového systému“. Vývoj designu výzkumu SJM je jedním z mnoha příkladů prudkého vzednutí nacionalistické vlny mezi slovinskými intelektuály ve druhé polovině 80. let, a to i v kruzích, které při vši své kritičnosti vůči vládnoucím komunistům nepatřili k radikálnímu protirežimnímu proudu. Obdobný proces probíhal tou dobou v celé slovinské veřejnosti, jak ukážeme vzápětí.

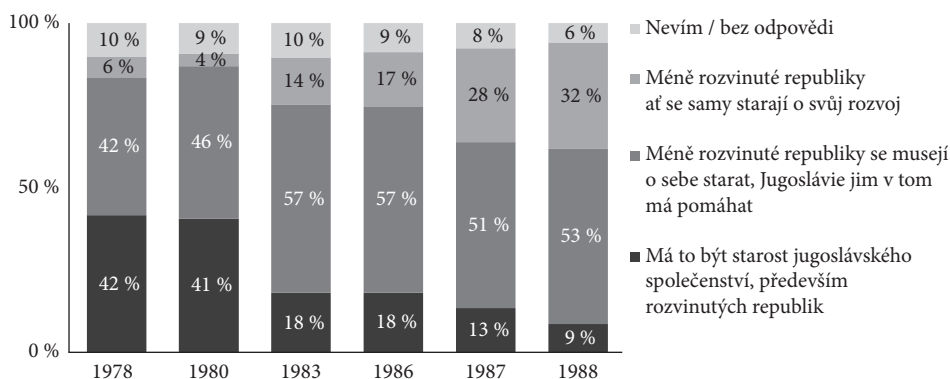
Změny ve slovinském veřejném mínění během 80. let

Nehledě na změny v dotazníku poskytuje šetření cenné informace o vývoji slovinského veřejného mínění zvláště díky pravidelnému opakování některých otázek ve stejném znění. O míře solidarity Slovinců s ostatními, zejména chudšími částmi Jugoslávie vypovídají jejich názory na vztahy mezi rozvinutými a nerozvinutými republikami. Nejčastější odpověď byla setrvale omezená solidarita při primární odpovědnosti nerozvinutých za svůj rozvoj. Výrazně se však zmenšovalo zastoupení těch, kdo preferovali úplnou ekonomickou solidaritu a naopak rostl podíl zastánců úplného odstranění solidarity (Graf 1). K této změně došlo ve dvou vlnách, nejprve na začátku 80. let, a poté v roce 1987. S ohledem na výše diskutovaný nacionální náboj dotazníku v roce 1987 je potřeba říci, že otázka na solidaritu s nerozvinutými zazněla v samotném úvodu dotazníku, odpovědi tedy ještě nebyly ovlivněny změněným přístupem sociologů a vyjadřují skutečnou změnu ve slovinském veřejném mínění v tomto roce. V první vlně došlo k poklesu solidarity především mezi starším, méně vzdělaným a venkovským obyvatelstvem. Ve druhé vlně v roce 1987 v těchto

⁷ Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani, Arhiv družbenoslovnih podatkov, Slovensko javno mnenje 1988, vprašalnik.

⁸ Osnuvek amandmavev k Ustavi SFRJ, amadma XXVI. In. Poročevalec Skupščine SR Slovenije in Skupščine SFR Jugoslavije za delegacije in delegate, letnik XIII, štev. 22, 2. 9. 1987, s. 7–19.

skupinách sice solidarita i nadále klesala, ale začaly je dohánět ostatní části obyvatelstva (Tabulka 1). Eroze solidarity s chudšími částmi Jugoslávie byla tedy nejprve spojena s obavami o pokles životní úrovně, ale ve druhé polovině 80. let již začala slábnout i typicky větší otevřenost a tolerance mezi lidmi mladšími, vzdělanějšími a žijícími ve městech.

Graf 1: Postoje slovincké veřejnosti k odpovědnosti za rozvoj méně vyspělých republik SFRJ

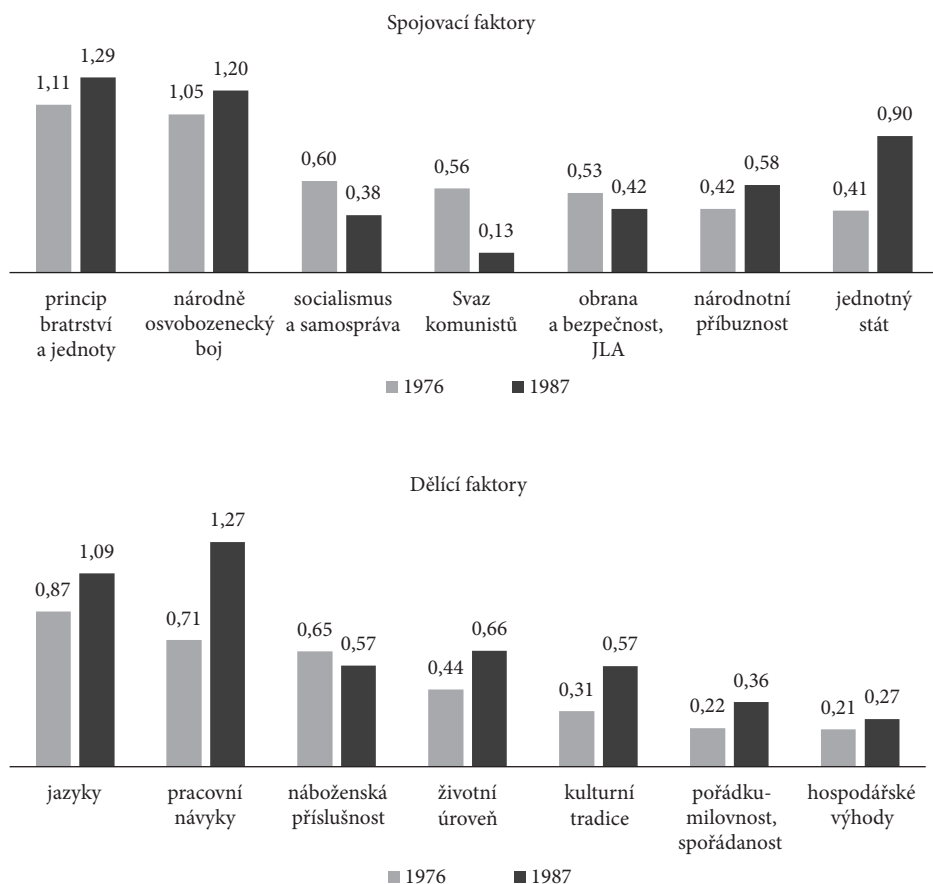
„Jak se mají do budoucna vyvíjet společensko-hospodářské vztahy mezi rozvinutými a nerozvinutými republikami v Jugoslávii?“ Zdroj: Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani, Arhiv družbenoslovnih podatkov, datové soubory Slovensko javno mnenje.

Tabulka 1: Preference výhradní odpovědnosti méně rozvinutých republik za svůj rozvoj

Věková skupina	Do 30 let	31–50 let	Nad 50 let
1978	6 %	6 %	6 %
1986	11 %	16 %	23 %
1987	21 %	29 %	33 %
Vzdělání	Základní škola	Střední odborná škola	Střední, vyšší nebo vysoká škola
1978	8 %	5 %	5 %
1986	22 %	17 %	9 %
1987	33 %	33 %	20 %
Místo bydliště	Do 2 000 obyv.	2 000–15 000 obyv.	Nad 15 000 obyv.
1978	7 %	6 %	5 %
1986	19 %	16 %	10 %
1987	31 %	25 %	25 %

Zdroj: Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani, Arhiv družbenoslovnih podatkov, datové soubory Slovensko javno mnenje.

V některých letech výzkumu SJM byly respondenti tázáni na spojovací a dělicí faktory soužití jugoslávských národů. V obou otázkách byla nabídnuta stejná sada 16 faktorů, z nichž respondenti vybírali tři nejdůležitější a seřadili je. Graf 2 obsahuje příslušné odpovědi z let 1976 a 1987 převedené do bodovací škály: nejdůležitějšímu faktoru byly přiřazeny 3 body, druhému nejdůležitějšímu dva, třetímu nejdůležitějšímu jeden a neuvedenému faktoru nula bodů. Během tohoto období v očích Slovinců klesl kohezivní význam faktorů, které měly Jugoslávii naplňovat ideovým obsahem, totiž samosprávného socialismu a ještě výrazněji Svazu komunistů, který v roce 1987 Slovinci již téměř vůbec nevnímali jako jednotící prvek společného státu. Největší nárůst naopak zaznamenala role jednotného státu, tedy vysloveně reziduálního a formálního atributu jugoslávské soudržnosti. Zároveň ještě

Graf 2: Spojovací a dělicí faktory Jugoslávie očima Slovinců (průměry na škále od 0 – neuvedeno jako faktor, do 3 – nejdůležitější faktor, v grafech uvedeno pouze prvních sedm nejvýše hodnocených faktorů ze 16 nabídnutých)

„Co z uvedeného podle vašeho názoru národy Jugoslávie nejvíce spojuje a provazuje, a co je odlišuje a dělí?“
Zdroj: Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani, Arhiv družbenoslovnih podatkov, datové soubory Slovensko javno mnenje.

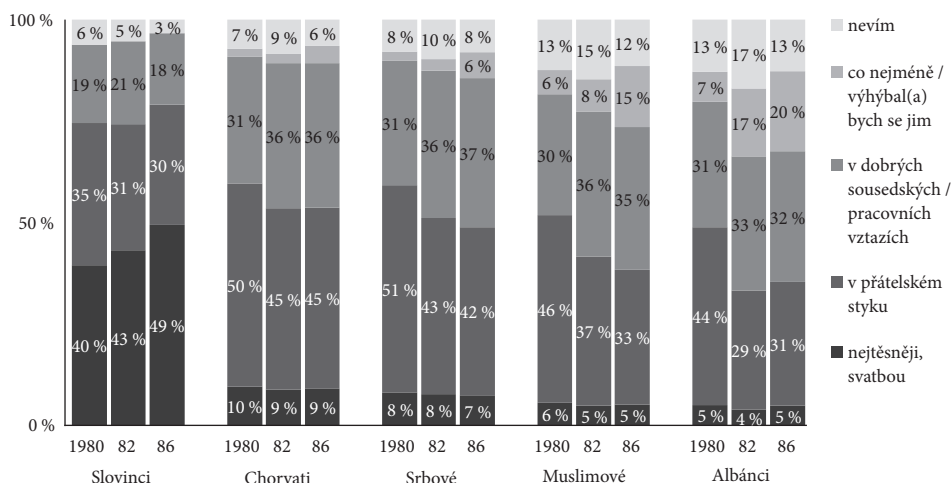

ve Slovinsku přetrvávalo silné vnímání principu „bratrství a jednoty“, který měl pozitivní emotivní náboj, ale na druhé straně byl spojen s prezidentem Titem, tedy s minulostí. Ještě výraznější změny nastaly ve vnímání dělicích faktorů. Již dříve byla přední místa tohoto žebříčku obsazena Slovinci pocítovanými etnokulturními odlišnostmi. Všechny nejvýznamnější s výjimkou jediného (náboženské příslušnosti) se v letech 1976–1987 v očích Slovinců ještě více vyostřily. Ačkoli se reálné rozdily v pracovních návycích a kulturních tradicích za 11 let těžko mohly výrazněji zvětšit, získaly ve vnímání Slovinců za tuto dobu daleko větší váhu. Socialistická náplň federace tedy ve slovinském kolektivním vědomí vyklízela pozice etnickému nahlížení na slovinskou a jugoslávskou realitu.

Pozvolné zvětšování etnocentrismu a distance vůči ostatním jugoslávským národům však mezi Slovinci probíhalo již před nástupem slovinského nacionalismu v roce 1987. Etnická distance byla v některých vlnách SJM zjišťována standardní výzkumnou škálou, v níž jsou na jednom pólu ochota k sňatku a na druhém vyhýbání se (Graf 3). V letech 1980–86 míra ochoty k osobnímu styku s příslušníky všech ostatních jugoslávských národů u Slovinců klesala, a to rychleji vůči kulturně vzdálenějším Albáncům a Muslimům, než vůči bližším Chorvatům a Srbům. Etnická dimenze tohoto vývoje tedy převažovala nad případným vlivem politických diskusí v Jugoslávii. Náklonnost Slovinců se od ostatních národů v Jugoslávii přemísťovala k nim samým, jak je patrné z citelného nárůstu ochoty k nejtěsnějším kontaktům uvnitř slovinského korpusu. Po roce 1986 se tato otázka v dotazníku již neobjevila, když musela ustoupit mimo jiné výše zmíněné obhajobě „obžalovaného“ slovinského národa. O tom, jak časté byly kontakty Slovinců s ostatními Jugoslávci, bohužel chybí zdroje informací. Je nicméně jasné, že v každodenním životě mnoho takových kontaktů být nemohlo vzhledem k vysoké etnické homogenitě Slovinska. Božo Repe soudí, že jugoslávská identita byla již od 70. let na ústupu jak mezi mladými lidmi, které školy vozily na výlety stále více na Západ a stále méně do Bělehradu, tak mezi komunistickými funkcionáři, kteří se v Bělehradě zdržovali čím dál méně i tehdy, pokud zastávali federální funkce [Repe 2002: 24–26]. Názor, že vzájemné kontakty mezi jednotlivými jugoslávskými národy uvadaly v kultuře, vědě a vzdělávání, byl v 80. letech v Jugoslávii běžný i podle Bilandžiče [1986: 140–141]. Informační prostor byl rozdělený podle republikových hranic, televizní i rozhlasové vysílání zajišťovaly samostatné redakce v hlavních městech republik, denní tisk nebyl propojený ani formálně. Noviny z jiných částí Jugoslávie sice ve Slovinsku bylo možné koupit, ale již v roce 1976 je četlo pouze kolem 10 % obyvatel republiky.⁹

Etnickou homogenitu Slovinska, kromě příslušníků nepočtené italské a maďarské menšiny v některých regionech, „narušovali“ především pracovníci z jiných republik SFRJ. Ti byli ve Slovinsku stále více vnímáni jako problém. Ve druhé polovině 80. let se výrazná většina Slovinců vyslovovala přinejmenším pro omezení imigrace, přičemž během pouhých dvou let 1986–88 výrazně narostla preference jejího úplného zastavení (z 12 na 27 %, Tabulka 2). Pocit ohrožení pracovníky z ostatních republik měl dva aspekty: obavu z ohrožení pracovních míst, která v letech 1982–86 zůstávala neměnná, a obavu z ohrožení slovinštiny, která narůstala. Také ve vnímání přistěhovalců se tedy během 80. let k ekonomickým obavám přidával rostoucí vliv etnicity v povědomí Slovinců. V 80. letech se

⁹ Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani, Arhiv družbenoslovnih podatkov, datový soubor Slovensko javno mnenje 1975/76.

Graf 3: Etnická distance obyvatel Slovinska vůči vybraným národům SFRJ

„V Jugoslávii žijeme spolu s různými národy a národnostmi. Zajímá nás, jak jste vy osobně připraven(a) se propojovat s příslušníky těchto národů a národností.“ Zdroj: Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani, Arhiv družbenoslovnih podatkov, datové soubory Slovensko javno mnenje.

přítom počet nově přicházejících lidí z jiných jugoslávských republik snížil na 34 tisíc ve srovnání s 54 tisíci v 70. letech. Celkem žilo v roce 1981 ve Slovinsku 138 tisíc a v roce 1991 157 tisíc osob, narozených jinde v Jugoslávii, což činilo zhruba 8 % obyvatelstva republiky [Dolenc 2007: 69–104]. Negativní postoje k těmto lidem lze proto považovat za důsledek sílícího nacionalismu ve Slovinsku zvláště po roce 1986, nikoli za jeho příčinu. Nutno dodat, že podezřívavost vůči pracovníkům z ostatních jugoslávských republik se postupně začala objevovat i ve slovinských státních orgánech. Podle zprávy slovinského ministerstva vnitra z února 1988 se pracovníci z jiných republik „stále více uzavírají před svým okolím kvůli pocitu ohrožení a kvůli citelnému vlivu informování jugoslávského tisku o situaci v naší republice“. Je proto potřeba „vytrhávat tyto pracovníky z těchto vlivů a tím zabránit případné zbytečné eskalaci konfliktů, které visí ve vzduchu“.¹⁰ Tím slovinské vnitro zcela svalilo odpovědnost za problémy mezi domácími a přistěhovalým obyvatelstvem na ty druhé, kterým navíc přisoudilo roli jakýchsi trojských koní. Přitom ještě koncem roku 1985 se slovinští komunisté zabývali nevhodným chováním Slovinců vůči přistěhovalým pracovníkům [Lusa 2012: 101–103].

Ohledně podpory slovinské veřejnosti socialistickému systému bohužel v SJM nebyly pokládány dlouhodobě konzistentní otázky. Téma se však v dotazníku v různých podobách objevovalo vždy a několik postřehů je proto možné učinit.¹¹ Do 80. let Slovinci vstoupili s velkou důvěrou v samosprávný socialismus: v červnu 1980 se téměř tři čtvrtiny respondentů přiklonilo k hodnocení, že samosprávný systém dává lidem více možností

¹⁰ Politično-varnostna ocena (strogo zaupno), s. 12. ARS Ljubljana, Fond SI AS 1944 – Predsedstvo Republike Slovenije. Seja Predsedstva SR Slovenije 16. 2. 1988.

¹¹ Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani, Arhiv družbenoslovnih podatkov, datové soubory Slovensko javno mnenje 1978–1988.

Tabulka 2: Názory Slovinců na přistěhování pracovníků z jiných jugoslávských republik ve Slovinsku

	1982	1986	1988
<i>Přistěhování pracovníků z jiných jug. republik ohrožuje Slovince v těchto oblastech (dvě nejčastější):</i>			
Jazyk	28 %	39 %	–
Zaměstnávání Slovinců	35 %	34 %	–
Nic není ohroženo	25 %	25 %	–
Neví	19 %	16 %	–
<i>Přistěhování pracovníků z jiných jug. republik je potřeba / má:</i>			
Zcela zastavit	–	12 %	27 %
Omezit	–	48 %	47 %
Pokračovat v zájmu slovinské ekonomiky	–	13 %	6 %
Nahradit poskytováním financí nerozvinutým oblastem SFRJ	–	14 %	10 %
Nevím	–	13 %	9 %

Zdroj: Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani, Arhiv družbenoslovnih podatkov, datové soubory Slovensko javno mnenje.

rozvoje než jiné systémy, a tento podíl i po opadnutí efektu Titovy smrti a po začátku ekonomických problémů jen mírně klesl na 69 % v lednu 1982. V roce 1986 se výzkumníci tázali na důvěru v „politický systém socialistické samosprávy“, a nasbírali stále ještě 69 % souhlasných odpovědí (zcela nebo z větší části důvěřuji). Podobně jako v postojích k národnostní otázce, i ve věci socialismu nastala zřejmě podstatná změna ve veřejném mínění v roce 1987. V červnu toho roku se již k názoru, že samospráva „umožňuje usku-tečnění lidské svobody a tvůrčích sil“ přiklonila jen necelá polovina Slovinců. Ještě méně lidí (42 %) vidělo v roce 1987 perspektivu dalšího rozvoje socialismu ve světě, při velkých podílech nerozhodných respondentů v obou otázkách. Přesto i tehdy Slovinci zůstávali samosprávě spíše nakloněni: v červnu 1988 se pro „novou koncepci samosprávy“ vyslovila téměř polovina z nich. Tento výsledek je třeba brát s rezervou, protože obě další alternativy byly předloženy v negativně zatíženém znění („návrat ke státnímu socialismu“ a „obnova buržoazní [meščanske] společnosti“). Je však zřejmé, že naděje na pokračování nějakým způsobem reformované socialistické samosprávy si velká část Slovinců stále ještě uchovávala.

Podstatně rychleji sílila ve veřejnosti kritika vůči vládnoucímu Svazu komunistů. V roce 1978 ještě téměř dvě třetiny Slovinců z těch, kdo byli schopni se vyjádřit, označili politiku Svazu komunistů za „zcela v souladu“ se zájmy většiny lidí. Tento podíl se do roku 1986 scvrkl na pouhých 12 % (!) a o dva roky později na 6 %. Vzhledem k takto dramatickému poklesu důvěry ve Svaz komunistů není překvapivé, že hned při prvním zařazení otázky na možnost systému s více stranami se v roce 1986 výrazně více Slovinců vyjádřilo pro, než proti (46 % vs. 25 %, ostatní byli nerozhodní) a v roce 1988 měl tento postoj již jasnou většinu (57 %). Nedůvěra Slovinců ve Svaz komunistů koncem 80. let byla nejedno-značným fenoménem: národní politika slovinských komunistických lídrů v Jugoslávii totiž

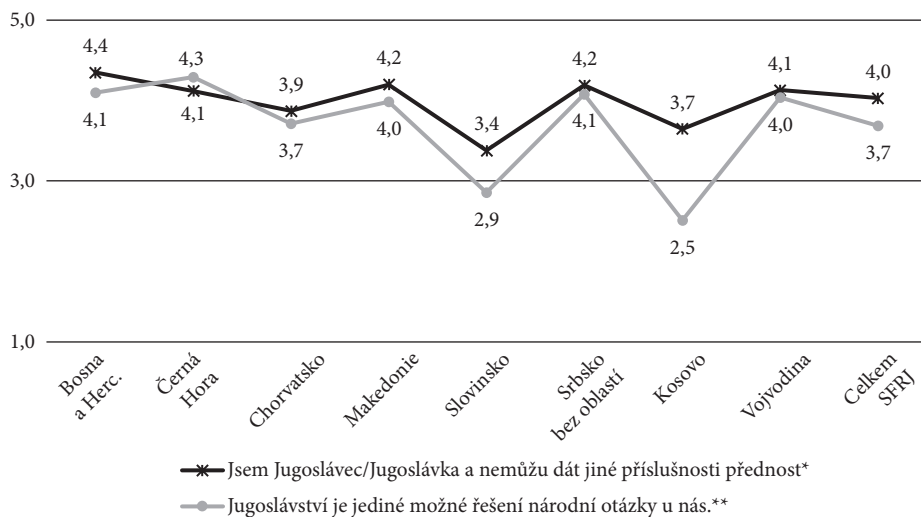
naopak podporu lidí měla. Kučan ještě ve druhé polovině roku 1988 dával na interních jednáních najevo, že mu „iracionální“ podpora slovinské veřejnosti pro boj za slovinské národní zájmy při absenci podpory cílům ZKS není příjemná.¹² Nicméně brzy nato roli neideologického národního vůdce přijal. Začátkem roku 1990 po odchodu slovinských komunistů z SKJ a po zavedení systému více stran ve Slovinsku se Kučan s reformovanými komunisty okamžitě rozloučil, neboť správně odhadnul, že si tím zvýší šance v přímých volbách předsedy prezidia Slovinska [Repe 2015: 250].

V ostatních jugoslávských republikách se takto pravidelné výzkumy veřejného mínění nere realizovaly [„Barometer ...“ 1987: 25]. V 80. letech se však konalo několik ad hoc šetření v celé Jugoslávii, která umožňují srovnat postoje Slovinců s ostatními Jugoslávci alespoň v určitých okamžicích. Nejobsáhlejší co do témat i záběru cílové populace byl výzkum na objednávku ÚV SKJ „Třídní podstata současné jugoslávské společnosti“ (srbochorvatsky *Klasno biće suvremenog jugoslavenskog društva*, dále KLA 86/87). Respondenti ve vysokém celkovém počtu téměř 16 tisíc osob (z toho přes 2000 ve Slovinsku), při zajištění reprezentativity pro všechny důležité socio-demografické znaky, byli dotazováni od června 1986 až do června roku následujícího [Toš et al. 2014: 319–325; Hafner Fink 1994: 6–9]. Krátce před tím, na přelomu roku 1985 a 1986, proběhlo šetření „Mládež 1985: Postavení, vědomí a chování mladé generace Jugoslávie“ (dále MLA 85/86) mezi mladými lidmi v celé zemi ve věku 14–27 let za účasti 6840 respondentů, z toho 538 ve Slovinsku [Ule – Vrcan 2000: 4–5].

Z obou výzkumů vyplývá, že identifikace s Jugoslávií byla v polovině 80. let nejslabší ve Slovinsku a v Kosovu (Graf 4). To platí zejména pro „jugoslávství“ ve smyslu možnosti řešení národní otázky, které pouze mezi slovinskými a kosovskými respondenty výzkumu KLA 86/87 vyvolalo o něco častěji nesouhlas než souhlas. Obě federální jednotky byly pod jugoslávským průměrem také v otázce ve výzkumu MLA 85/86, zda se (mladí) respondenti cítí být v první řadě Jugoslávci. V tomto případě se nicméně i Slovinci a Kosované přiklonily k pozitivním reakcím na nabídnutý výrok. Roli zřejmě sehrálo širší pojetí příslušnosti k Jugoslávii ve výzkumu mládeže oproti národnostnímu zabarvení jugoslávství v otázce z KLA 86/87. Právě ve Slovinsku a v Kosovu, v němž většinu obyvatel tvořili Albánci, byl rozdíl v reakcích na oba výroky největší, což lze vysvětlit nejmenší ochotou v těchto dvou částech Jugoslávie jakkoli omezovat národnostní identitu ve prospěch jugoslávství, při současném stále ještě převládajícím přijímání příslušnosti k jugoslávskému státu. Každopádně byla mezi Slovinci a mezi kosovskými Albánci v letech 1985–87 identifikace s Jugoslávií a jugoslávstvím vlnější než ve všech ostatních částech země. Jugoslávství bylo ve Slovinsku obzvláště slabé mezi společenskými vrstvami s vyšším statutem (zejména odborní a vedoucí pracovníci), nicméně ani dělníci a zemědělci nedosahovali míry jugoslávského cítění, běžného v ostatních částech federace [Hafner Fink 1994: 153].

Kromě slabšího jugoslávství projevovali Slovinci v rámci Jugoslávie nadprůměrnou etnickou distanci vůči ostatním národům a národnostem ve federaci. S příslušníky žadného z nich nebyli Slovinci v roce 1986/87 většinou ochotni uzavřít hypotetický sňatek (Tabulka 3). V míře odmítání eventuálního smíšeného sňatku s jiným etnikem překonali

¹² ARS Ljubljana. Fond SI AS 1589 – CK ZKS. Magnetogram 66. seje Predsedstva CK ZK Slovenije 3. 10. 1988, s. 28/1.

Graf 4: Jugoslávství ve výzkumech veřejného mínění 1985–87 (průměry na škále od 1 = zcela nesouhlasím do 5 = zcela souhlasím)

Zdroj: *Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani, Arhiv družbenoslovnih podatkov, datový soubor MLA 85/86, **KLA 86/87 podle Toš et al. [2014]: 373.

Slovince pouze Albánci a blížili se jim Makedonci. Ve všech ostatních částech federace byla dospělá populace k jiným národnostem podstatně otevřenější. Směrem ke Slovincům byla přítomná ochota k těsným stykům ze strany příslušníků ostatních národností větší než naopak. Nejen, že se se na přelomu roku 1986 a 1987 Slovinci vyznačovali rezervovaností vůči ostatním národům Jugoslávie, ale neuchylovali se ani k obecně kosmopolitním myšlenkám. Například výrok, že „lidstvo představuje jediné pravé společenství, a proto je každé dělení na národy škodlivé a nesmyslné“, ve Slovinsku zcela nebo spíše odmítlo 38 % lidí, tedy více než ve všech ostatních částech federace. Celkově v Jugoslávii se takto vyslovilo jen 19 % dotazovaných [Toš et al. 2014: 373]. Také v obecnějším faktoru etnocentrismu, zkonstruovaném a právě takto nazvaném slovinskými výzkumníky na základě výsledků výzkumu KLA 86/87, Slovinsko skórovalo s převahou nejvíce z celé Jugoslávie: 73 % obyvatel republiky bylo zařazeno do dvou nejvyšších stupňů etnocentrismu z pěti, zatímco v celé SFRJ to bylo pouze 52 % [Ibid.: 569].¹³ Orientace na vlastní národ byla tedy ve slovinském obyvatelstvu na začátku druhé poloviny 80. let v jugoslávském srovnání velmi silná a na vzestupu. Ten předcházel závažnějším politickým konfliktům, které se mezi Slovinskem a federací začaly rozvíjet od podzimu 1987 nejprve ohledně změn ústavy SFRJ a ekonomické politiky svazové vlády.

¹³ Faktor byl sycen reakcemi na výroky: „Bez zvláštního přemýšlení by bylo třeba opustit své národní prostředí, pokud by v jiném byly lepší podmínky pro život a práci“, „Každý by si měl uvědomovat, že osud jeho národa je také jeho vlastním osudem“, „Člověk by měl mít rád dokonce i chyby svého národa“.

Tabulka 3: Etnická distance příslušníků jugoslávských národů a národností (v řádcích) v roce 1986/87 vůči ostatním národům a národnostem (ve sloupcích, 1 = velmi rád by uzavřel sňatek, 5 = neuzavřel by sňatek).

	s Muslimem /kou	s Černohorcem /kou	s Chorvatem /kou	s Makedoncem /kou	se Slovincem /kou	se Srbem /kou	s Albáncem /kou
Muslim/ka	2,0	3,5	3,5	3,6	3,5	3,4	3,8
Černohorec/ka	3,4	1,8	3,0	3,0	3,0	2,3	3,8
Chorvat/ka	3,4	3,1	2,0	3,2	2,9	2,9	3,7
Makedonec/ka	4,2	3,5	3,6	2,1	3,5	3,1	4,4
Slovinec/ka	4,0	3,7	3,5	3,8	1,9	3,5	4,1
Srb/ka	3,5	2,9	3,2	3,1	3,1	1,9	3,9
Albánc/ka	3,7	4,2	4,1	4,3	4,1	4,2	1,6
Celkem SFRJ	3,5	3,2	3,1	3,2	3,0	2,9	3,6

Zdroj: Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani, Arhiv družbenoslovnih podatkov, datový soubor KLA 86/87.

Reflexe veřejného mínění v úvahách komunistických elit Slovinska

Slovinští komunističtí funkcionáři byli ve druhé polovině 80. let o změnách rozpojení širších vrstev slovinské společnosti velmi dobře informováni jak z výsledků výše pojednávaných průzkumů, tak i ze svých kontaktů uvnitř strany i mimo ni. V květnu 1986 se znepokojením komentovali slabou identifikaci se systémem mezi mladými v jejich republice podle výsledků výše zmíněného výzkumu mládeže (MLA 85/86).¹⁴ V listopadu přišly na přetřes problémy slovinského vydání stranického časopisu *Komunist*. Jeho šéfredaktor Slavko Gerič informoval, že slovinská verze časopisu se ocitla v těžké situaci, do níž ji dovedl „především výrazně kritický (...) postoj komunistů a veřejnosti ke svému listu“.¹⁵ Přesné údaje o čtenosti časopisu komunisté neměli, zato ohledně vývoje počtu členů ZKS ano. Vyplývalo z nich, že straniků ve Slovinsku od roku 1984 ubývalo, navíc se zřetelným zrychlením od začátku roku 1987. V létě toho roku lídři ZKS ještě připisovali pokles členstva především ekonomické krizi a jako lék navrhovali také demokratizaci stranických procedur.¹⁶ Již o několik týdnů později se však jako hlavní téma vztahů mezi slovinskými komunisty a veřejností prosadila národní otázka.

Rozbuška národních vášní ve slovinském veřejném mínění se v září 1987 stala veřejná rozprava o návrhu doplňků k ústavě SFRJ. Svěrázný úvod k tématu udělal předseda

¹⁴ ARS Ljubljana. Fond SI AS 1589 – CK ZKS. Magnetogram 5. seje Predsedstva CK ZK Slovenije 26. 5. 1986.

¹⁵ ARS Ljubljana. Fond SI AS 1589 – CK ZKS. Magnetogram 15. seje Predsedstva CK ZK Slovenije 10. 11. 1986, s. 1/2.

¹⁶ ARS Ljubljana. Fond SI AS 1589 – CK ZKS. Zapisnik 36. seje Predsedstva CK ZKS, ki je bila 13. 7. 1987.

prezídia Slovinska France Popit. Ten byl dříve (1969–1982) předsedou ZKS, přičemž se na začátku 70. let exponoval v souboji s tzv. liberály v čele s tehdejší předsedou slovinské vlády Stanem Kavčičem [*Repe* 1992: 102–123, 206–220]. Eliminace Kavčiče měla přímou podporu jugoslávského centra a prezidenta Tita, a to i proto, že počínání Kavčičova proudu obsahovalo kromě ekonomického liberalismu také zřetelný nacionální akcent [*Ibid.*; *Burg* 1983: 88–99]. Popit se však postupně stával stále více odbojným vůči jakýmkoli federálním intervencím. Nyní, na začátku září 1987, veřejně podrobil návrh ústavních doplňků, na kterém se podíleli zástupci všech republik včetně Kučana a dalších vrcholných slovinských funkcionářů, zdrcující kritice zejména za „centralizaci“.¹⁷

Již dva dny po zveřejnění Popitovy kritiky informoval tajemník předsednictva ÚV ZKS Miloš Prosenc své kolegy, že v prvních ohlasech na doplňky zaznívala kritika na adresu slovinských komunistických špiček za to, že příliš berou v potaz jugoslávský kontext.¹⁸ Konkrétnější, a ještě více alarmující zprávy měl předseda Socialistického svazu Slovinska Jože Smole ze svého setkání se zástupci společenskovedních a literárních spolků a s šéfredaktory médií. Naladění účastníků těchto setkání vůči doplňkům bylo podle Smoleho výrazně negativní a objevovala se na nich i otázka, jak je možné, že slovinští představitelé ve svazové ústavní komisi s návrhem souhlasili. Vedoucí redaktori byli podle Smoleho „všichni nadšení z ostré kritiky, kterou vyslovil soudruh France Popit“.¹⁹ Kučan téma Popitova projevu otevřel na následujícím jednání prezídia republiky. Bil na poplach, že se nyní veřejné mínění ve Slovinsku obrátí proti němu samotnému a dalším funkcionářům za nedostatečnou obhajobu slovinských zájmů, s tím, že podle Kučana vystoupil Popit právě s cílem ovlivnit veřejnou rozpravu.²⁰ Vlivu Popitových výroků na radikalizaci veřejného mínění se obával nejen Kučan a jeho blízcí kolegové, přímo „namočení“ do práce na návrhu ústavních změn, ale například i Janez Stanovnik, podle nějž Popit „ve veřejnosti ohromně zabodoval“.²¹

Očekávané pozdvižení se dostavilo již v následujících dnech. Schůze nejrůznějších orgánů napříč Slovinskem jedna za druhou protestovaly proti návrhu doplňků a opakovaly se i výzvy k vyvození zodpovědnosti slovinských funkcionářů.²² Kučan koncem září soudil, že se ústavní rozprava ve Slovinsku „z velké části vymyká kontrole“.²³ Informoval, že již před začátkem veřejné rozpravy se na stranických poradách doplňky setkaly s negativními reakcemi, a to často *a priori* bez toho, aby se kritici s materiálem vůbec seznámili.²⁴ Radikalizace proti svazovému centru se však netýkala jen médií nebo antikomunistických intelektuálů, nýbrž i slovinského komunistického parlamentu. Jeho předseda Miran Potrč uvedl, že diskuse o jakýchkoli podnětech z federace se stávaly „každý den těžšími,“ a to jen „kvůli tomu, že (...) návrh je z federace“.²⁵

¹⁷ „Razhajanje med besedo in dejanjem večje kot kdaj prej.“ *Delo*, 5. 9. 1987, s. 3.

¹⁸ ARS Ljubljana. Fond SI AS 1589 – CK ZKS. Magnetogram razgovora članov prededstva in izvršnih sekretarjev P CK ZKS dne 7. 9. 1987, s. 4/1.

¹⁹ *Ibid.*, s. 6/1.

²⁰ ARS Ljubljana, Fond SI AS 1944 – Predsedstvo Republike Slovenije. Stenografski zapisnik 24. seje Predsedstva SR Slovenije, 10. 9. 1987, s. 3 a 49.

²¹ *Ibid.*, s. 42.

²² *Delo*, 5. 9. 1987, 16.–19. 9. 1987, 23. 9. 1987, 25. 9. 1987.

²³ ARS Ljubljana. Fond SI AS 1589 – CK ZKS. Sestanek političnega aktiva 28.9.1987, magnetogram, s. 2/1.

²⁴ *Ibid.*

²⁵ *Ibid.*, s. 11/1.

Není tedy divu, že již těsně před začátkem veřejné rozpravy v září 1987 Kučan hovořil o „vlně nacionalismu“ (také) ve Slovinsku.²⁶ V listopadu své hodnocení vyostřil prohlášením v širším fóru slovinských komunistů, že „čelíme (...) nacionalistické euforii ve Slovinsku, populistickému nacionalismu, a je otázka, zda jsme [komunisté] v tom zcela bez viny“.²⁷ Koneckonců, Kučan pozoroval v podstatě živelný nástup nacionalismu i uvnitř ZKS, a to odspoda vzhůru po stranické hierarchii: „Nacionalistické a separatistické tendence se projevují nejen ve Svazu komunistů, ale už i v [jeho] výborech. Máme několik diskusí v okresních výborech, které přímo požadují odtržení Slovinska od Jugoslávie.“²⁸ V souvislosti s obviněními na adresu špiček slovinských komunistů, že svým souhlasem s návrhem ústavních doplňků zradily zájmy slovinského národa, se dramaticky dotázal přítomných: „Budeme plavat s proudem nacionalistické euforie, (...) kde se to zastaví a kdo to zastaví?“²⁹ Kučan si také postěžoval, že se ve Slovinsku „o některých návrzích v souvislosti s ústavní rozpravou vůbec nesmí diskutovat, i když to jsou legitimní návrhy a zájem ostatních v Jugoslávii“.³⁰ Tím přiznal neschopnost komunistických špiček ovlivňovat průběh veřejných rozprav ve Slovinsku. Diskuse o změnách svazové ústavy tak ve Slovinsku i poté probíhaly pod silným vlivem národnostních emocí ve veřejnosti i v politických fórech, zejména v zákonodárném sboru. K boji s nacionalistickou euforií neměli představitelé slovinských komunistů sílu ani ochotu a dávali jasně najevo, že na základě veřejného mínění jakékoli významnější přesuny kompetencí na federaci odmítnou, i když v nich původně neshledávali problém.

Nacionální radikalizace probíhala také uvnitř samotného komunistického vedení Slovinska. V lednu 1988 při rozhovoru o tom, kdo se má stát příštím členem prezidia SFRJ ze Slovinska, pokud z této funkce odstoupí Stane Dolanc, byl coby vhodný adept zmiňován France Popit. Ten odmítl a místo toho navrhoval Andreje Marince, nedávného předsedu ZKS (1982–86), kterého podle něj „Jugoslávie přijme bez výhrad“. Taková charakteristika však v této době už nebyla komplimentem, nýbrž stigmatem. Marinc musel okamžitě protestovat: „Kdyby to byla pravda, bylo by to mínus.“ Případný odchod do Bělehradu samozřejmě odmítl (počítalo se s ním ve skutečnosti na místo předsedy slovinského prezidia, jak uvidíme dále).³¹ Také Kučan, který téma „jugoslávské dimenze“ kandidatury na slovinského člena prezidia SFRJ otevřel, byl tímto vývojem diskuse zatlačen do defenzivy. Vysvětloval, že mu nešlo o to, „na koho bude nejméně připomínka, nýbrž kdo bude mít více možností prosazovat naše pozice a stanoviska“. Neopomněl v tomto směru bránit Marince, byť ne příliš přesvědčivě: na něj by „Jugoslávie měla stejně připomínka jako na nás ostatní“.³² Tato diskuse ukazuje, že Kučan i Marinc měli potřebu odmítat svou reputaci na slovinské poměry spíše projugoslávsky orientovaných funkcionářů, nebo ji alespoň relativizovat taktikou prosazování slovinských zájmů ve federaci. Naopak eventuelní

²⁶ ARS Ljubljana, Fond SI AS 1944 – Predsedstvo Republike Slovenije. Stenografski zapisnik 24. seje Predsedstva SR Slovenije, 10. 9. 1987, s. 2.

²⁷ ARS Ljubljana, Fond SI AS 1589 – CK ZKS. Magnetogram posveta članov CK ZKS in CK ZKJ iz Slovenije, 21. 11. 1987, s. 2/1.

²⁸ Ibid., s. 3/2.

²⁹ Ibid., s. 3/1.

³⁰ Ibid., s. 32/1.

³¹ ARS Ljubljana, Fond SI AS 1589 – CK ZKS. Magnetogram s sestanka političnega aktiva 18. 1. 1988, s. 7/1, 12/2A.

³² Ibid., s. 12/2A–12/2B.

použití více „jugoslávských“ argumentů, například ve smyslu hledání konsensu ve federaci, začátkem roku 1988 již nepřicházelo v úvahu ani v úzkém kruhu slovinských lídrů.

Právě v politických personáliích se v první polovině roku 1988 projevila prudce rostoucí síla veřejného mínění ve Slovinsku a také chybějící představa špiček slovinských komunistů o budoucím politickém vývoji. O obsazení všech klíčových funkcí nejen ve státních orgánech, ale i ve většině tzv. společensko-politických organizací až do té doby *de facto* rozhodovalo vedení ZKS. Takto byli koncem roku 1985 vybráni i politici, kteří nastoupili do funkcí v roce následujícím: předseda prezidia Slovinska France Popit, předseda vlády Dušan Šinigoj, předseda parlamentu Miran Potrč, předseda odborů Miha Ravnik, předseda hospodářské komory Marko Bulc a dokonce i předseda svazu veteránů partyzánského odboje Bogo Gorjan, jak svým kolegům v lednu 1988 připomněl Milan Kučan.³³ Obdobně byli nominováni také zástupci Slovinska ve svazových orgánech. Začátkem roku 1988 se komunisté chystali obsadit místo člena prezidia SFRJ a předsedy prezidia Slovinska způsobil, na něž byli zvyklí.

Výše pojednaná diskuse o členovi prezidia SFRJ byla nakonec přerušena, neboť Stane Dolanc přistoupil na dokončení svého mandátu do jara 1989. Volba předsedy prezidia Slovinska však na jaře 1988 proběhnout musela. Dřívější dohoda slovinských komunistů zněla, že funkci převezme Andrej Marinc.³⁴ V zimě však vyšel článek od Igora Bavčara, pozdějšího prominentního opozičního aktivisty, který Marincovu kandidaturu napadal kvůli jeho roli v porážce tzv. liberalismu v ZKS začátkem 70. let.³⁵ Následovaly další připomínky na Marince v médiích a následně i uvnitř ZKS, což, jak přiznal Kučan, lídru komunistů znervózňovalo.³⁶ Kučan dal proto prostor k vyjádření lokálním tajemníkům ZKS. Od nich zjistil, že sice většina z nich je ochotna Marince podpořit, ale že v terénu cítí větší podporu pro Janeze Stanovnika, komunistu a bývalého partyzána, který však velkou část svého poválečného života strávil v zahraničí v aparátu OSN. Důvodem byla nejen Stanovnikova menší „biografické zátěž“, kterou před tím tematizoval Bavčar, ale i větší schopnost oslovit veřejnost: podle Kučana „veřejné mínění, kterým jsme se dříve neřídili, se stalo velmi významným faktorem“.³⁷ Kučan na schůzce s místními tajemníky dával najevo svoji preferenci Marince kvůli jeho lepší znalosti poměrů v Jugoslávii, jejíž nedostatek naopak viděl jako „defekt“ Stanovnika.³⁸ I tentokrát Kučan rámoval jugoslávskou dimenzi kandidáta jako taktickou výhodu ve smyslu lepší šance na obhajobu slovinských zájmů, neboť „ostřelování Bělehradu z domácího bunkru ničemu nepomáhá, nýbrž jen ztěžuje věci“.³⁹ Především však Kučanovi záleželo na zachování tradiční jednoty slovinské politiky *vis á vis* Jugoslávie: dosud „nebylo možné hrát na kartu rozdílů ve slovinském politickém vedení (...) A to je hodnota. A to je potřeba zachovávat i do budoucna.“⁴⁰

³³ Ibid., s. 1/1.

³⁴ ARS Ljubljana. Fond SI AS 1589 – CK ZKS. Magnetogram s sestanka političnega aktiva, 8. 2. 1988, s. 1/1.

³⁵ ARS Ljubljana. Fond SI AS 1589 – CK ZKS. Magnetogram s sestanka sekretarjev MS ZKS in predsednikov MK in UK ZKS Ljubljana in Maribor, 1. 2. 1988, s. 16/1.

³⁶ ARS Ljubljana. Fond SI AS 1589 – CK ZKS. Magnetogram s sestanka političnega aktiva, 8. 2. 1988, s. 1/1.

³⁷ Ibid., s. 1/1–1/2.

³⁸ ARS Ljubljana. Fond SI AS 1589 – CK ZKS. Magnetogram s sestanka sekretarjev MS ZKS in predsednikov MK in UK ZKS Ljubljana in Maribor, 1. 2. 1988, s. 20/2.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Ibid. s. 22/3.

Měnící se veřejné mínění, hledání slovinské jednoty, ale i ztráta kontroly nad samotným volebním procesem vedly k tomu, že se vedení ZKS zpočátku rozhodlo zdržet se oficiálního jmenování Marince jako svého kandidáta a vyčkat na průběh nominačních schůzí Socialistického svazu a dalších organizací (mládeže, veteránů a odborů).⁴¹ Během procedury pokračoval mediální tlak na Marince, který v důsledku toho svou kandidaturu stáhl.⁴² Komunisty tento vývoj zaskočil. „Ta demokratizace, která je teď na pochodu, nás zajala,“⁴³ řekl v bezprostřední reakci na Marincův čin Kučan, kterého jen o pár let dříve právě Marinc *de facto* vybral jako svého nástupce do čela ZKS.⁴⁴ Kučan litoval Marincova ústupu, útok na něj považoval za „útok na Svaz komunistů“ a trápilo ho, že „se k tomu teď neumíme adekvátně postavit“.⁴⁵ Lídrům ZKS nezbývalo, než podpořit kandidaturu Stanovnika, který nebyl jejich favoritem, ani nepatřil do jejich užšího kruhu.⁴⁶ Zůstávala v nich nepohoda z náhlého oslabení jejich pozice vůči opozičním silám. Marko Bulc to vyjádřil příměrem, že „ducha politické demokracie jsme vypustili z lahve a teď nevíme, jak s tím budeme žít“.⁴⁷ Stažení Marincovy kandidatury bylo silným sdělením o prudké ztrátě schopnosti vedení ZKS obsazovat státní funkce podle své vůle, tváří v tvář nepřátelské mediální kampani. Na druhé straně v této době slovinská alternativa ještě nebyla schopna prosadit nekomunistického kandidáta, respektive se o to prozatím ani nesazila.

Nejen média a veřejné mínění, ale i širší fóra, složená ze straníků (zvláště zákonodárný sbor a řadoví členové ÚV ZKS), si i nadále v přitvrzování národní linie zachovávala náskok oproti nejvyšším funkcionářům. To se týkalo i první části kauzy Janša a spol. v červnu 1988. Zatčení novinářů Janeze Janši, Davida Tasiće a France Zavrla a nadpraporčíka JLA Ivana Borštnera (odsud zkratka JBTZ) za krádež dvou tajných dokumentů a vyzrazení jejich obsahu vedlo k okamžité mobilizaci slovinského veřejného mínění nejprve především na linii lidských práv. V hnutí na podporu Janši a spol. však rychle převážil moment obrany Slovinska proti údajnému ohrožení jeho suverenity ze strany jugoslávských orgánů. Slovinští komunisté se snažili taktizovat v klínu mezi bouřlivými reakcemi vlastní veřejnosti a trestním stíháním, vedeným jugoslávskou armádou s podporou svazových politických orgánů. Od samého počátku však přizpůsobovali své postoje veřejnému mínění ve své republice, které se, jak řekl začátkem června Jože Smole, stalo „materiální silou“.⁴⁸ Hned v úvodu prvního prohlášení pro veřejnost tak předsednictvo ZKS označilo „konkrétní požadavky“ slovinského svazu mládeže ohledně kauzy za „oprávněné“ a rovnou i samo vyzvalo k urychlení „změn trestního práva“. Prohlášení zároveň kritizovalo armádu za nedostatečné informování veřejnosti, a poněkud dvojznačně ji vyzvalo k vedení procesu takovým způsobem, aby ve veřejnosti nevznikal pocit „demonstrace moci“, „zastrašování“ a „porušování ústavních svobod“. Jediným náznakem podpory svazovým orgánům

⁴¹ ARS Ljubljana. Fond SI AS 1589 – CK ZKS. Zapisnik 52. seje Predsedstva CK ZKS, ki je bila 2. 3. 1988, s. 2.

⁴² „Pismo Andreja Marince predsedstvu RK SZDL Slovenije.“ *Delo*, 2. 3. 1988, s. 2.

⁴³ ARS Ljubljana. Fond SI AS 1589 – CK ZKS. Magnetogram 52. seje Predsedstva CK ZK Slovenije 2. 3. 1988, s. 1/1.

⁴⁴ Repe, *Milan Kučan – prvi predsednik*, s. 112.

⁴⁵ ARS Ljubljana. Fond SI AS 1589 – CK ZKS. Magnetogram 52. seje Predsedstva CK ZK Slovenije 2. 3. 1988, s. 3/1.

⁴⁶ Kučan to dal najevo tímto vyjádřením: „Kdyby byl v Jugoslávii [v 70. letech], pravděpodobně by se dočkal stejného osudu, jako my.“ *Ibid.*, s. 3/2.

⁴⁷ *Ibid.*, s. 5/2, 6/1.

⁴⁸ ARS Ljubljana. Fond SI AS 1589 – CK ZKS. Magnetogram 58. seje Predsedstva CK ZK Slovenije 6. 6. 1988, s. 29/1.

bylo upozornění na „neodborné popírání pravomoci vojenskému žalobci a vojenskému soudci“.⁴⁹ Kučan dal svým kolegům během formulace tohoto prohlášení najevo, že o věcných důvodech k zatčení nepochybuje: „V každém státě by se proti vojákov, který ukradl armádní dokument s označením ‚přísně tajné‘, vedl proces.“ Již o tři dny před tím na interní poradě členů předsednictva ZKS Kučan charakterizoval zatčení Janši jako vítané pro slovinskou alternativu, „která ho chce mít jako obět“, organizátory protestů proti procesu obvinil ze „speciální války“ proti slovinským komunistům a předvídal nátlak ulice na soudní proces.⁵⁰

Na podporu obžalovaných a proti svazovým orgánům se ve Slovinsku velmi rychle homogenizovalo slovinské veřejné mínění, konaly se velké demonstrace a vznikl tzv. Výbor na obranu lidských práv pod vedením Igora Bavčara, který si získal masovou podporu veřejnosti [*Lusa* 2012: 197–183; *Repe* 2002: 212–221]. Pakliže Kučan již na podzim 1987 hodnotil situaci ve Slovinsku jako „euforii nacionalismu“, atmosféra kolem procesu JBTZ v polovině roku 1988 ji daleko překonávala. Tento vývoj byl převážně živelný, nicméně Kučan měl v rukou jeden silný nástroj, jak veřejné mínění alespoň částečně uklidnit. Vedle vojenského dokumentu se totiž stíhání týkalo také úniku stenogramu Kučanova vystoupení v předsednictvu ÚV SKJ z března téhož roku, kde Kučan kritizoval armádu za její negativní hodnocení poměrů ve Slovinsku. Upozornil tehdy také na nezvyklý dotaz vysokého armádního důstojníka, zda by slovinské vedení udrželo situaci pod kontrolou, pokud by byli zatčeni někteří opoziční aktivisté. Na základě kreativního výkladu obsahu Kučanova stenogramu v květnu vycházely v *Mladině* články, které obviňovaly armádu z plánů na vojenský převrat ve Slovinsku. Kučan toto tvrzení *Mladiny* zpočátku veřejně nepopřel. Žádali to od něj přitom nejen jugoslávští funkcionáři, ale i někteří slovinští. Marko Bulc 19. června soudil, že veřejnost od slovinských komunistů „v dosavadních odpovědích nedostala přesvědčivou zprávu“, že se převrat nepřipravoval, přitom právě to by bylo „cestou ke zklidnění toho ovzduší mezi lidmi“.⁵¹ O den později také Miran Potrč vyzýval k veřejnému dementování tvrzení o vojenském převratu, neboť komunisté na něj zatím „reagovali nedostatečně rozhodně“ a tím přispěli k vytváření protiarádního klimatu ve Slovinsku.⁵² Kučan tyto výzvy svých kolegů vyslyšel teprve 27. června na plénu ÚV ZKS, před kterým se jinak obával „těžce protibělehradské fronty“ mezi členy ÚV.⁵³ Jednoznačné odmítnutí teze o chystaném puči: „Je to nepravda a čistý výmysl“⁵⁴ spolu s celkovým laděním Kučanova vystoupení na plénu vedl k okamžité relaxaci vztahů mezi lidry ZKS a SKJ.

Uklidnění však netrvalo dlouho. Druhé dějství konfliktu mezi Slovinskem a federací ohledně případu JBTZ začalo v červenci spolu s procesem, vedeným před vojenským soudem v Lublani. Bouřlivé reakce ve Slovinsku následovaly po zcela rutinním stanovení

⁴⁹ ARS Ljubljana. Fond SI AS 1589 – CK ZKS. Sporočilo s seje P CK ZKS ob uvedbi kazenskega postopka zoper Ivana Borštnerja, Janeza Janša in Davida Tasića. In. 58. seja Presedstva CK ZK Slovenije, 6. 6. 1988.

⁵⁰ ARS Ljubljana. Fond SI AS 1589 – CK ZKS. Razgovor članov predsedstva in izvršnih sekretarjev CK ZKS, 3. 6. 1988 (magnetogram), s. 9/2, 9/5–9/6.

⁵¹ ARS Ljubljana. Fond SI AS 1589 – CK ZKS. Magnetogram s sestanka při predsedniku predsedstva CK ZK Slovenije, 19. 6. 1988, s. 29.

⁵² ARS Ljubljana. Fond SI AS 1589 – CK ZKS. Magnetogram razgovora v predsedstvu CK ZKS, 20. 6. 1988, s. 6/2.

⁵³ ARS Ljubljana. Fond SI AS 1589 – CK ZKS. Magnetogram s sestanka při predsedniku predsedstva CZ ZK Slovenije, 19. 6. 1988, s. 61.

⁵⁴ ARS Ljubljana. Fond SI AS 1589 – CK ZKS. Magnetogram 20. seje CK ZKS, 27. 6. 1988, s. 15/2; „Zaradi ekscesov ne vidimo celote problemov v družbi.“ *Delo*, 28. 6. 1988, s. 1.

srbochorvatštiny jako jednacích jazyka soudního řízení (při zajištěném tlumočení do slovinštiny) a po vynesení nepodmíněných rozsudků pro všechny čtyři obviněné. Slovinští lídři včetně samotného Kučana od července rezignovali na snahu uklidnit veřejné mínění a naopak místy přilávali olej do ohně. Kučan se přitom choval mimořádně rozporuplně. Koncem července veřejně prohlásil, že vedením procesu v srbochorvatštině „je porušována ústava SFRJ a SR Slovinska, narušována rovnoprávnost a suverenita slovinského národa“,⁵⁵ zatímco o měsíc později na uzavřené poradě politického aktivu Slovinska předložil svým kolegům zcela opačný úhel pohledu: „V souvislosti s národní otázkou se objevují také nejvíce reakční teze, které získávají politickou sílu právě na tezi o ohrožení slovinství a slovinské suverenity.“⁵⁶ Ve veřejně viditelné činnosti slovinských orgánů jednoznačně převažovala perspektiva první. Prezídium Slovinska v čele s Janezem Stanovnikem a Socialistický svaz v čele s Jožem Smolem v létě a na podzim 1988 věnovaly velkou energii formulaci požadavků odpůrců procesu do podoby vlastních oficiálních podnětů prezídiu federace. Ty žádaly o přezkoumání použití srbochorvatštiny při procesu a později o omilostnění všech čtyř odsouzených.⁵⁷

Úplné podřízení slovinských lídrů strachu z nového klimatu ve veřejnosti a požadavkům opozičních aktivistů ohledně kauzy JBTZ ilustruje diskuse v prezídiu Slovinska ohledně dopisu pro prezídium SFRJ se žádostí o milost pro odsouzené. Slovinské prezídium chtělo nejprve žádat milost pouze pro novináře Janšu, Tasiće a Zavrla, tedy nikoli pro vojáka Borštnera, který přímo vynesl armádní dokument. Stanovnik však svým kolegům řekl, že bez zahrnutí Borštnera do žádosti o milost „se bojí ohlasu ve slovinské veřejnosti“ a že „nastane ve veřejnosti velký problém“. Jako záminku pro Borštnerovo omilostnění navrhoval využít lékařské zprávy o jeho nemoci, údajně podložené nálezy z encefalografu.⁵⁸ V dopisu do Bělehradu pak prezídium Slovinska mezi důvody žádosti o milost jednak zařadilo veřejné mínění v podobě „zvýšené citlivosti lidí k otázkám ústavnosti a zákonnosti a k používání slovinštiny“, a navíc také „pochybnosti o vině odsouzených“,⁵⁹ ačkoli účast čtveřice na úniku obou dokumentů byla zcela zřejmá a do té doby slovinskými politiky nezpochybňovaná. Slovinské prezídium se na doplnění Borštnera do žádosti o milost za takových okolností pochopitelně bez problémů shodlo. Předseda prezídiu Stanovnik si v těchto týdnech uvědomoval, že „zvýšená citlivost“ Slovinců je do značné míry nezávislá na dění ve zbytku Jugoslávie: „Slovinské obyvatelstvo je znovu vráceno do historické diskuse o své státnosti a suverenitě, o způsobu svého vstupu do jugoslávské federace (...) a je zjevné, že (...) došlo ke obrovskému zcitlivění slovinského obyvatelstva.“⁶⁰ Bezmoc a zároveň nechotu slovinských komunistů bojovat proti nacionalistické euforii vystihl Štefan Korošec, slovinský člen předsednictva SKJ. Na svou řečnickou otázku, zda „živelnost“

⁵⁵ „Ni mogoče zahtevati zaščite ali arbitraže, ko gre za pravico in suverenost naroda.“ *Delo*, 28. 7. 1988, s. 4.

⁵⁶ ARS Ljubljana, Fond SI AS 1589 – CK ZKS. Magnetogram s sestanka političnega aktiva v razširjenem sestavu, 28. 8. 1988, s. 6/1.

⁵⁷ ARS Ljubljana, Fond SI AS 1944 – Predsedstvo Republike Slovenije. Seja Predsedstva SFRJ 20. 7. 1988, 2. 11. 1988, 23. 11. 1988, 27. 12. 1988.

⁵⁸ ARS Ljubljana, Fond SI AS 1944 – Predsedstvo Republike Slovenije. Magnetogram 51. seje Predsedstva SR Slovenije 15. 11. 1988, s. 1–3.

⁵⁹ ARS Ljubljana, Fond SI AS 1944 – Predsedstvo Republike Slovenije. Dopis Prezídia SR Slovinska Prezídiu SFRJ, pracovní verze (bez originálního názvu), 15. 11. 1988. In: 51. seje Prededstva SR Slovenije.

⁶⁰ ARS Ljubljana, Fond SI AS 1944 – Predsedstvo Republike Slovenije. Magnetogram 47. seje Predsedstva SR Slovenije 11. 10. 1988, s. 49.

nezískává vliv na instituce systému ve Slovinsku, si v podstatě sám odpověděl již o chvíli před tím: „Chtě nechtě, ohledně slovinštiny a slovinského národa (...), to je realita, to je stav vědomí, pocit ohrožení slovinského národa, a každé rozhodnutí, které to nebude brát v úvahu, může být chybné.“⁶¹

Proti plavání s proudem živelnosti veřejného mínění o kauze JBTZ se jako jeden z mála slovinských lídrů ohrazoval Stane Dolanc, a to jen za zavřenými dveřmi. Kritizoval své slovinské kolegy, že „kromě – jednou – Milana [Kučana]“ veřejně nemluví o prokázané krádeži armádního dokumentu a měl také pocit, že slovinští lídři i nadále diskutují o vojenském převratu, jako kdyby nebyl dementován. Dolanc coby člen prezidia SFRJ přitom podle svých slov o plánech armády na převrat nevěděl nic, což ho vedlo otázce, zda někteří jeho kolegové nevěří tvrzením opozice více než jemu: „Věříte Borštnerovi, o kterém teď slyším od vás, a já jsem to nevěděl, že není normální, že jeho encefalograf není normální.“⁶² Rozčilený Dolanc polemizoval jmenovitě zejména se Smolem, Stanovnikem a Bulcem. Slova posledního z nich interpretoval tak že je „*Mladina* to pravé místo pro hodnocení ústavnosti“. Potom by „každý nadpraporčík v Jugoslávii mohl vzít jakýkoli dokument a odnést ho do jakékoli redakce a říci, že to ohrožuje zájmy nevím jakého národa, a my bychom mu na to všichni skočili“.⁶³ Podobné postoje však v té době mezi slovinskými špičkami vyjádřil jen málokdo. Na daném jednání vystoupil v tomto duchu Miran Potrč, který se ale omezil na stesky, že funkcionářům, napadeným ve slovinských médiích, se nedostává podpory jejich kolegů.⁶⁴ Dolancovy výzvy k veřejné konfrontaci s Výborem na obranu lidských práv⁶⁵ tak neměly šanci na úspěch. Reálná politika slovinského vedení v čele s Kučanem a Stanovnikem měla v této době daleko blíže k názoru Smoleho, že „se můžeme rozčilovat nad tím či oním výborem, [ale] nejspíše normálně půjdeme k otevření přímé demokracie, budou se formovat další výbory“.⁶⁶ Smole také odmítl Dolancův a Potrčův dojem, že veřejné mínění mimo Lublaň je méně radikální: „Tato situace kolem procesu je [celo]slovinská věc a lidé nám už nic nevěří.“⁶⁷ Takové hodnocení implikovalo úplnou rezignaci na pokusy uklidňovat nacionalistickou euforii a naopak z něj vyplývalo bezpodmínečné plnění požadavků živelného nacionalismu. Smole upozornil, že také on veřejně odsoudil krádež vojenského dokumentu, za což si ovšem o pár let později ve svých pamětech sypal popel na hlavu [*Smole 1992: 60*]. Spíše než případná nová fakta o případu JBTZ, o nichž se v pamětech nezmiňuje, mezitím nalezl tento někdejší osobní tajemník prezidenta Tita svoji novou národoveckou identitu.

To, co zpočátku byly vynucené ústupky veřejnému mínění, se rychle stávalo novými autentickými názory komunistických lídrů. Tento proces lze pozorovat například u France Šetinca, v letech 1986–1988 člena předsednictva SKJ ze Slovinska, který byl ve svých aktivitách ve federálním prostoru až do této doby známý svým angažováním a na slovinské poměry i relativně jugoslávským vystupováním. Šetinc v roce 1988 publikoval srbochorvatsky psané čtvrté vydání své ideologické knihy s názvem *Co je a za co bojuje*

⁶¹ ARS Ljubljana. Fond SI AS 1589 – CK ZKS. Magnetogram s sestanka političnega aktiva v razširjenem sestavu, 28. 8. 1988, s. 25/1–2.

⁶² ARS Ljubljana. Fond SI AS 1589 – CK ZKS. Magnetogram s sestanka političnega aktiva 1. 9. 1988, s. 12/2, 30/1.

⁶³ Ibid., s. 30/2.

⁶⁴ Ibid., s. 31/1.

⁶⁵ Ibid., s. 30/2.

⁶⁶ Ibid., s. 32/1.

⁶⁷ Ibid.

Svaz komunistů. V nově přidané pasáži říká, v podstatě v duchu titoistického jugoslávského patriotismu: „Jugoslávská federace musí být jako mocný strom, ze kterého vyrůstají silné větve. Jednotlivé větve, i když silné, nemohou růst samy o sobě, stejně jako se nedá zakopat baldachýn pod zem, aby z něj rostl pouhý kmen“ [Šetinc 1988: 242]. Vzednutí národovecké vlny ve Slovinsku však již v tomtéž roce Šetincovu představu o „mocném stromu“ výrazně změnilo. Na vrcholu slovinské národní euforie kolem kauzy JBTZ začátkem září 1988 Šetinc v úzkém kruhu předních slovinských komunistů vykreslil aktuální slovinské realie v superlativech: „Co se dělo ve Slovinsku, když si odmyslíme některé odchylky, excesy, je opravdu světlý paprsek. Je to demokratická cesta, jediná budoucnost a způsob, jak může obstát Jugoslávie, nejen Slovinsko.“ Šetinc nabídl ještě jednu podobu svého nebeského vidění Slovinska: „Z této části Jugoslávie [tj. ze Slovinska] přicházejí řešení, která jsou skutečně světlým paprskem na tom temném jugoslávském nebi – bez přehánění.“⁶⁸ Atmosféra „slovinského jara“, jak se začalo dění kolem kauzy JBTZ vzletně přezdívat, přitom obsahovala nejen demokratický, ale také etnocentrický étos. Protagonisté slovinského národního hnutí byli nezainteresovaní na Jugoslávii, kterou viděli naopak jako protivníka. Šetinc spolu s mnohými dalšími slovinskými komunisty tuto dimenzi zcela zanedbal, a to proto, že se jí sám nechal unést až do závratných nebeských výšin.

Závěrem

V 80. letech 20. století narůstal ve slovinské společnosti neklid a kritika systému z různých pozic. Zároveň se veřejnost postupně uzavírala do vlastního národního prostředí. To zpočátku souviselo zejména s poklesem životní úrovně kvůli ekonomické krizi a týkalo se spíše méně vzdělaných lidí, starších generací a venkova. Ve druhém sledu se však přidával etnický sentiment v podobě pocitu ohrožení slovinštiny a znenadání „jasnozřivého“ vnímání kulturních rozdílů mezi vlastním a ostatními jugoslávskými národy, a to i u lidí vzdělanějších, mladších a žijících ve městech. Identifikace Slovinců s jugoslávským společenstvím zároveň ztrácela svou socialistickou náplň a novou nezískávala. Tento vývoj koinciduje i se změnou v zaměření mládežnického aktivismu jako jednoho z hlavních center kritiky systému, do jehož původně levicově-liberální orientace začala pronikat národnostní témata. Zlom v atmosféře ve veřejnosti nastal během roku 1987. Na začátku roku byl vydán ožehavý „národní program“ opozičně smýšlejících intelektuálů, a přestože ještě začátkem roku následujícího slovinské orgány vnitra nepozorovaly šíření aktivity této skupiny za úzký okruh jejich sympatizantů,⁶⁹ ve skutečnosti se nálada napříč slovinskou veřejností začala živelně radikalizovat bez nutnosti organizované činnosti aktivistů. To se projevilo ve výsledcích výzkumu veřejného mínění, v jeho náhle změněném designu, ale i v takřka frontálním nástupu odmítavých postojů vůči federaci vzhůru v hierarchii samotného Svazu komunistů Slovinska. Na jaře a v létě 1988 tak již stačila za normálních okolností bezvýznamná událost jako trestní stíhání čtyř lidí kvůli krádeži úředních dokumentů, aby slovinská veřejnost masově zamířila do ulic demonstrovat za národní věc.

⁶⁸ ARS Ljubljana. Fond SI AS 1589 – CK ZKS. Magnetogram s sestanka političnega aktiva 1. 9. 1988, s. 18/1–2.

⁶⁹ Politično-varnostna ocena (strogo zaupno), s. 5. ARS Ljubljana, Fond SI AS 1944 – Predsedstvo Republike Slovenije. Seja Predsedstva SR Slovenije 16. 2. 1988.

Do poloviny roku 1987 se komunističtí lídři Slovinska zabývali veřejným míněním především kvůli očividné ztrátě důvěry lidí v politický systém a v samotnou stranu. Poté se však nekompromisně přihlásil o slovo nacionalismus. Na podzim 1987 tak předseda komunistů Milan Kučan hodnotil situaci v republice jako „nacionalistickou euforii“ a varoval před tím, aby se jí komunisté nechali unést. Samotný Kučan a jeho blízcí kolegové však rostoucí národnostní sentiment promítali do vlastního počínání na federální úrovni, a postupně navíc i do svých postojů. „Materiální síla“ veřejného mínění se nejprve projevila v explozi negativních reakcí na návrh změn jugoslávské ústavy na podzim 1987 a vzápětí v zabránění komunistům prosadit do nejvyšší státní funkce v republice svého kandidáta, což do té doby nepřicházelo v úvahu. Pokusy slovinských komunistů uklidnit emoce ve veřejnosti byly stále více váhavé a ambivalentní. Ztělesněním tohoto vývoje je právě Milan Kučan, který v červenci 1988 nakonec již burcoval veřejnost na obranu údajně ohroženého postavení Slovinců, ačkoli za zavřenými dveřmi v téže době právě proti takovým hodnocením stále ještě protestoval. Tato rozporuplnost v působení nejvyšších stranických funkcionářů Slovinska se však brzy vyřešila silou národnostních emocí, které představu mocného jugoslávského stromu se silnými národními větvemi nahradily světlým slovinským paprskem na temném jugoslávském nebi.

Poděkování

Práce na této studii měla podporu Grantové agentury Univerzity Karlovy, projektu č. 998119 „Výzkum postojů vedení slovinských komunistů vůči Jugoslávii a socialismu ve druhé polovině 80. let“.

Zdroje a literatura

Archivní prameny

Arhiv Republike Slovenije, fond SI AS 1589 Centralni komite Zveze komunistov Slovenije IV, seje predsedstva, politični aktivni, interni pogovori (1986–1988).

Arhiv Republike Slovenije, fond SI AS 1944 Predsedstvo Republike Slovenije, seje predsedstva (1986–1988).

Datové zdroje

Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani, Arhiv družbenoslovnih podatkov, datové soubory a dotazníky Slovensko javno mnenje (1976–1988), datový soubor Mladina 1985/86 (v textu MLA 85/86), datový soubor Klasno biče suvremenog jugoslavenskog društva 1986/87 (v textu KLA 86/87). Výsledky výzkumu Klasno biče suvremenog jugoslavenskog društva 1986/87 (v textu KLA 86/87) podle Toš [2014].

Denní tisk

Delo, Ljubljana, 1987 a 1988

Literatura

„Barometer: Javno mnenje in raziskovanje mnenja.“ Naši razgledi, 24. 4. 1987. In. Toš, Niko, et al. [1995].

Dozorevanje slovenske samozavesti, Ljubljana: FDV-IDV, s. 21–33.

Bilandžić, Dušan [1986]. *Jugoslavija poslije Tita 1980–1985*. Zagreb: Globus.

Burg, Steven [1983]. *Conflict and Cohesion in Socialist Yugoslavia*. Princeton: Princeton University Press.

Čepič, Zdenko [2020]. Politika Zveze komunistov Slovenije v osemdesetih (izbrane teme). In. Perovšek,

Jurij – Šorn, Mojca (ed.). *Narod – politika – država. Idejnopolični značaj strank na Slovenskem od konca 19. do začetka 21. stoletja*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, s. 175–211.

- Dolenc, Danilo [2007]. Priseljavanje v Slovenijo z območja nekdanje Jugoslavije po drugi svetovni vojni. In. Komac, Miran (ed.). *Priseljenci*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- „Dozorelost politične zavesti.“ Delo, Sobotna priloga, 18. 7. 1987. In. Toš, Niko, et al. [1995]. *Dozorevanje slovenske samozavesti*. Ljubljana: FDV-IDV, s. 34–46.
- Flere, Sergej – Klanjšek, Rudi [2011]. Exit Yugoslavia: longing for mononational states or entrepreneurial manipulation? *Nationalities Papers* 39 (5): 791–810.
- Gašparič, Jure [2021]. Rok 1989 jako začátek konce Jugoslávie – slovinská perspektiva. *Soudobé dějiny* 28 (1): 70–98.
- Goati, Vladimir [1997]. The disintegration of Yugoslavia: The role of political elites. *Nationalities Papers* 25 (3): 455–467.
- Hafner Fink, Mitja [1994]. *Sociološka rasežja razpada Jugoslavije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Lusa, Stefano [2012]. *Razkroj oblasti. Slovenski komunisti in demokratizacija države*. Ljubljana: Modrijan.
- Osnutek amandmajev k Ustavi SFRJ, amadma XXVI. In. *Poročevalec Skupščine SR Slovenije in Skupščine SFR Jugoslavije za delegacije in delegate*, letnik XIII, številka 22, 2. 9. 1987, s. 7–19.
- Repe, Božo [1992]. „*Liberalizem*“ v Sloveniji. Ljubljana: RO ZZB NOV Slovenije.
- Repe, Božo [2002]. *Jutri je nov dan: Slovenci in razpad Jugoslavije*. Ljubljana: Modrijan.
- Repe, Božo [2003]. *Rdeča Slovenija: Tokovi in obrazi iz obdobja socializma*. Ljubljana: Sophia.
- Repe, Božo [2015]. *Milan Kučan – prvi predsednik*. Ljubljana: Modrijan.
- Smole, Jože [1992]. *Před usodnými odločitvami*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Šetinc, Franc [1988]. *Što je i za što se bori Savez komunista*. Zagreb: Globus.
- Toš, Niko [1988]. „Za prehod v humani socializem.“ Naši razgledi, 8. 7. 1988. In. Toš, Niko, et al. [1995]. *Dozorevanje slovenske samozavesti*. Ljubljana: FDV-IDV.
- Toš, Niko, et al. [2014]. Razredna bit sodobne jugoslovanske družbe 1983–88. In. *Vrednote v prehodu IX*. Ljubljana – Wien: Univerza Edvarda Kardelja, s. 298–577.
- Ule, Mirjana – Vrcan, Srđan [2000]. *Položaj, svest i ponašanje mlade generacije Jugoslavije*. Arhiv družboslovnih podatkov.
- Zajc, Marko [2015]. Slovenian Intellectuals and Yugoslavism in the 1980s: propositions, theses, questions. *Südosteuropäische Hefte* 4 (1): s. 46–65.
- Zajc, Marko [2017a]. Jezikovni tarzanizem. Slovenski jezik kot nacionalistični problem v začetku osemdesetih let. *Prispevki za novejšo zgodovino* LVI (2): 191–203.
- Zajc, Marko [2017b]. Samoumeščevanje slovenskih intelektualcev v simbolno goografijo Evrope v osemdesetih letih. *Annales – series historia et sociologia* 27 (4): 769–776.
- Zajc, Marko [2020]. Poletni aferi kritičnih misli. *Studia Historica Slovenica* 20 (3): 921–956.
- „Zrejša slovenska politična zavest.“ Delo, Sobotna priloga, 4. 6. 1988. In. Toš, Niko, et al. [1995]. *Dozorevanje slovenske samozavesti*. Ljubljana: FDV-IDV, s. 47–58.

Michal Janičko jako doktorand programu Obecné dějiny na FF UK realizoval výzkum postojů vedení slovinských komunistů vůči socialismu a jugoslávské federaci ve druhé polovině 80. let.